

הרב שלמה אישון

תשלום ריבית מכספי ירושה

הצגת המקרה

הורים מבוגרים נאלצו לעבור לדירה המותאמת לצרכיהם המיוחדים. לשם כך הם נזקקו לסיוע כספי. אחת מהבנות לקחה על עצמה לסייע להורים באמצעות הלוואת סכום גדול, וסוכם שלאחר הגעת שני ההורים ל-120, היא תקבל את הכסף ממכירת הדירה שלהם בתוספת של 5% וצמוד למחיר הדירה בעת המכירה. האם יש בכך איסור ריבית?

א. לווה המתחייב לתשלום הריבית על ידי אדם אחר

נאמר במסכת בבא מציעא (סט ע"ב):

אמר רבא: שרי ליה לאיניש למימר ליה לחבריה: הילך ארבעה זוזי ואוזפיה לפלניא

זוזי, לא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה.

על פי דברי רבא בגמרא, איסור הריבית הוא רק כאשר היא משולמת למלווה על ידי הלווה, ולא כאשר היא משולמת על ידי אדם שלישי. בסוגיית הגמרא מדובר במקרה שבו אדם שלישי נתן למלווה סכום כסף כדי שילווה לפלוני. במקרה זה אומנם מקבל המלווה סכום כסף (מראש) בעבור ההלוואה שנותן, ולכאורה יש כאן ריבית מוקדמת האסורה, אך בכל זאת הדבר מותר, משום שאת סכום הכסף לא קיבל המלווה מהלווה אלא מאדם שלישי. נחלקים הראשונים אם ההיתר קיים גם כאשר הלווה מתחייב על ריבית, אלא שמסכם עם המלווה שאת הריבית לא ייתן הוא, אלא אדם אחר ייתן משל עצמו. לדעת הראב"ד הדבר אסור, משום שהנותן נעשה כשלוחו של הלווה,¹ ואילו לדעת הרמב"ן - מותר.²

להלכה פסק ה'שלחן ערוך'³ כדעת האוסרים, וזו לשונו:

מותר לומר לחבירו: הילך זוז והלוה עשרה דינרים לפלוני, והוא שלא יחזור ויקחנו

מהלוה וגם לא יאמר הלוה למלוה: פלוני יתן בשבילי.

כאמור, טעם האיסור לדעת הראב"ד הוא שהנותן נעשה כשלוחו של הלווה, ועל כן זו כריבית הבאה מלווה למלווה. על פי זה היה מקום לומר שהאיסור הוא רק כאשר האדם השלישי משלם את הריבית בשעה שהלווה בחיים, שאז הוא נראה כשלוחו, אולם אם

1. מביאו הרשב"א בחידושו שם. וכ"כ המאירי בשם גדולי המפרשים, וכ"כ הרא"ש.

2. מובא ברשב"א שם, וכ"כ הר"ן ותלמיד הרשב"א, ור' גם משנה למלך הלכות מלוה ולוה פרק ה הלכה יד.

3. שלחן ערוך, יו"ד סי' קס סעי' יג.

המשלמים הם היורשים המשלמים את הריבית רק לאחר מיתת האב - יהיה מותר, שהרי אין שליחות לאחר מיתה, וממילא הם אינם כשליחי הלווה. אומנם ב'קצות החושן'⁴ כתב שהשליחות אינה בטלה אפילו לאחר מות המשלח, ומשמע א"כ שיש שליחות לאחר מיתה, אך בספר 'שערי יושר'⁵ השיג עליו מהמבואר במסכת גיטין (כט ע"ב) בעניין שליח למסירת הגט שעשה שליח אחר, שאם מת השליח הראשון - בטלה השליחות של האחרים, ע"ש.⁶ זאת ועוד, נראה שאף לדברי 'קצות החושן' אין זה אלא כאשר השליחות החלה בחיי המשלח, שאז הוא סובר שאינה בטלה עם מות המשלח. ואולם גם קצות החושן מודה שלא ניתן למנות שליח ששליחותו תתחיל רק לאחר מות המשלח. לעומת זאת ב'באור הגר"א'⁷ כתב שהאיסור במקרה שהלווה אומר למלווה 'פלוגי יתן לך משלו' הוא מדין 'הילך מנה לפלוגי' המבואר במסכת קידושין (ז ע"א):

הילך מנה והתקדשי לפלוגי - מקודשת מדין עבד כנעני, עבד כנעני לאו אף ע"ג דלא קא חסר ולא מידי קא קני נפשיה, האי גברא נמי, אף על גב דלא קא חסר ולא מידי קא קני לה להאי איתתא.

הגמרא שם למדה מדין עבד כנעני שאישה יכולה להתקדש לפלוגי גם כאשר את כסף הקידושין קיבלה מאדם שלישי ולא מאותו פלוגי המקדש אותה - כשם שעבד כנעני משתחרר גם כאשר קיבל האדון את המעות מאדם שלישי. על פי הגר"א, כשם שנתנית כסף הקידושין על ידי אדם שלישי נחשבת כנתניתו על ידי המקדש, כך תשלום הריבית על ידי אדם שלישי נחשב כתשלום הנעשה על ידי הלווה.

דין עבד כנעני אינו דין שליחות אלא גזרת הכתוב,⁸ וא"כ ייתכן ולשיטה זו יהיה שייך איסור ריבית מדין עבד כנעני, גם אם מתנים שהריבית תשולם על ידי היורשים לאחר מות הלווה, משום שמדין עבד כנעני הרי זה כאילו התנו שהלווה יפרע את הריבית לאחר פטירתו.⁹

ה'חזון איש'¹⁰ מבאר שיש להבחין בין כמה מצבים: אם הלווה מתחייב לשלם את הריבית, אלא שהוא אומר למלווה שהריבית תשולם על ידי אדם שלישי - הרי לכו"ע נחשב הדבר

4. קצות החושן, סי' קפח ס"ק ב.

5. שערי יושר, שער ה פרק ד.

6. וכן השיג על הקצות החושן בספר טיב גיטין על מסכת גיטין שם. וכן דעת החת"ס, שו"ת חתם סופר, ח"א או"ח סי' פד, שהשליחות בטלה במות המשלח; ור' מאמרו של פרופ' נחום רקובר, 'ביטול שליחות כתוצאה ממייתת המשלח', סיני סז, רנ-רנו.

7. ביאור הגר"א, חו"מ סי' קפח ס"ק כה.

8. ר' חידושי הריטב"א, קידושין ז ע"א ד"ה הילך; קצות החושן, סי' קכג ס"ק ה, ושם, סי' קצה ס"ק ט; ואולם ר' חידושי ר' חיים הלוי, הל מלוה ולוה פ"ה ה"ג, הכותב לגבי דין עבד כנעני: 'דעיקר דינו שתהא נתנית חברו חסובה ניתנת עבורו הוא מחלות דיני שליחות וזכיה, וכל שהוא לאו בר שליחות וזכיה לאו בר דין עבד כנעני הוא'.

9. וע"ש בחזון איש, שתולה את השאלה אם שייך דין עבד כנעני באיסור ריבית בחקירה מה משמעות דין עבד כנעני: האם המשמעות היא שנתנית האדם השלישי כמוה כנתנית הקונה, ואז נאמר גם בריבית שנתנית האדם השלישי כמוה כנתנית הלווה, או שהמשמעות היא שנתנית האדם השלישי יכולה ליצור חלות בעבור הקונה - וזה לא שייך באיסור ריבית.

10. חזו"א, יו"ד סי' עא ס"ק א.

ריבית קצוצה. אם הלווה אומר למלווה: פלוני ייתן לך, אבל נתניה זו אינה נוגעת כלל אליי - לכולי עלמא אין איסור ריבית מהתורה. המחלוקת היא בסתמא: לדעת הגר"א, אם הלווה אומר למלווה שפלוני ייתן, והוא כבר דיבר עם אותו פלוני, הרי זו ריבית קצוצה האסורה מהתורה מדין עבד כנעני, ואילו לדעת הראשונים - מסתמא להיתר מתכוון, או שלדעתם אין בזה כלל דין עבד כנעני, עי"ש. מבואר אפוא בדברי ה'חזון איש' שכאשר הלווה מתחייב על תשלום ריבית, גם אם מתחייב שהריבית תשולם על ידי אדם שלישי - נחשב הדבר כריבית קצוצה, ואין זה בכלל ההיתר של ריבית שאינה מלווה למלווה. עפי"ז בנידון דידן, אם ההורים לווים מהבת, ומתחייבים לתשלום ריבית, גם אם זו תשלום מכספי הירושה לאחר מיתתם - תהיה בכך ריבית קצוצה.

ב. איסור ריבית ביורשים

ב'שערי יושר' שם הביא מתשובת הר"ן¹¹ שגם כאשר בנו של המלווה גובה את הריבית, הרי זו ריבית קצוצה אף שלא הוא היה המלווה. מדברי הר"ן למד ה'שערי יושר' שאיסור ריבית אוסר גם על אדם שלישי לשלם את הריבית שהיה חייב הלווה למלווה: דמה שאסרה תורה נתינת וקבלת רבית אינו דוקא על הלווה והמלווה אלא על כל ישראל, אלא דרבית מיקרי אם מעיקרא נעשה פסיקה וקציצה מן הלווה למלווה, ומי שיגבה חוב זה יורש או לוקח שיזכה בחוב זה ע"י כתיבה ומסירה, או איש נכרי הוא עובר בלאו דאל תקח ממנו נשך...

על פי ה'שערי יושר', היות שהלווה התחייב בריבית, הרי זה חוב שאסרה תורה לגבות, והנותן והמקבל עוברים בלאו, ואין זה משנה אם המלווה עצמו גובה אותו או שיוורשו גובה.¹² ראה לכך שאיסור ריבית קיים גם ביורשים ניתן, לכאורה, להביא מסוגיית הגמרא במסכת בבא מציעא (סז ע"א) הדנה בשאלה אם מוציאים מן המלווה פירות שאכל מקרקע שקיבל כמשכון. נחלקו שם בסוגיה מה הדין כאשר הקרקע של יתומים, ומשמע שאם מדובר בריבית קצוצה, ברור שמוציאים מן המלווה. הרמב"ן שם ביאר שמדובר שהמלווה קיבל את הקרקע במשכון עוד בחיי האב, ובספר 'שער דעה' הוסיף שאם האבא נתחייב לתת אבק ריבית ולא נתן אותה עוד בחייו, מוציאים גם אבק ריבית מן המלווה:

נראה דדוקא במשכנתא דינא הכי כיון שירד בחיי אביהן, אבל בנתחייב אבוהון אבק ריבית ומת ובא לידו האבק ריבית מוציאים ממנו כיון שלא נתן האבק ריבית בעודו בחיים מהיכי תיתי נאמר דניחא ליה למיעבד איסורא והבו דלא לוסף עלה.¹³

11. שו"ת הר"ן, סי' כט.

12. וכן כתב אבני מילואים, סי' כח ס"ק כב.

13. שער דעה, בסוף שער משפט, סי' קסא.

מכאן, לכאורה מוכח שיש איסור ריבית גם כאשר היא נגבית מן היורשים, ואין מתירים זאת מחמת שאינה ריבית הבאה מלווה למלווה.¹⁴ אכן כל זה רק לביאור הרמב"ן בסוגיה, אך אלמלי דברי הרמב"ן אפשר לבאר שהמדובר הוא בהלוואה שנעשתה לצורך היתומים לאחר פטירת אביהם, ועפ"ז אין ראייה מהסוגיה לנידון דידן. ראייה נוספת לנידון דידן ניתן, לכאורה, להביא מסוגיית הגמרא במסכת בבא בתרא, שם משמע שאיסור ריבית קיים גם כאשר הריבית משולמת על ידי היורשים, דהנה כך נאמר שם:

תנו רבנן: שכיב מרע שאמר תנו מאתים זוז לפלוני בני בכור כראוי לו - נוטלן ונוטל את בכורתו, אם אמר בבכורתו - ידו על העליונה, רצה נוטלן, רצה נוטל בכורתו; ושכיב מרע שאמר תנו מאתים זוז לפלונית אשתי כראוי לה - נוטלתן ונוטלת את כתובתה, אם אמר בכתובתה - ידה על העליונה, רצה נוטלתן, רצה נוטלת כתובתה; ושכיב מרע שאמר תנו מאתים זוז לפלוני בעל חובי כראוי לו - נוטלן ונוטל את חובו, ואם אמר בחובו - נוטלן בחובו.¹⁵

הברייתא מביאה שלושה מקרים שבהם שכיב מרע ציווה לתת כסף למי שהוא כבר חייב לו כסף, ונשאלת השאלה אם משמעות הציווי היא לתת סכום נוסף על החוב הקיים, או שהציווי הוא שהסכום ינתן כפירעון החוב הקיים. על פי הברייתא הדבר תלוי בלשונו של המצווה: אם הוסיף את המילים 'כראוי לו', הרי משמעות הציווי היא לתת נוסף על החוב הקיים, ואם לא הוסיף מילים אלו - משמעות הדבר היא שהסכום שציווה לתת אינו נוסף על החוב הקיים, אלא נועד לפירעון החוב הקיים.

על פי הגרסה שהבאנו, קיימת הבחנה בין שכיב מרע שמצווה לתת לבנו הבכור או לאשתו, לבין שכיב מרע המצווה לתת לבעל חובו: בבנו הבכור או באשתו, אם לא אמר את המילים 'כראוי לו...', הדין הוא שידם על העליונה: הם רשאים לגבות את הסכום הגבוה יותר מן השניים - הסכום המקורי המגיע להם, או הסכום שציווה השכיב מרע לתת, ואולם לגבי בעל חוב אומרת הגמרא: 'נוטלן בחובו', ולא אמרה שידו על העליונה. וביארו הראשונים שהטעם הוא שאם יגבה בעל החוב יותר מהסכום המקורי - הרי זו ריבית מאוחרת, וזו לשון הרשב"א:

וטעמא משום דהוה ליה כרביית מאוחרת, ומיהו בשאמר כראוי לו אף על פי שאמר לפלוני בעל חובי אין אומרין דמחמת חובו קאמר ואסור משום רבית, אלא כראוי לו שעשה עמי נחת רוח קאמר.

וכן נפסק להלכה ב'שלחן ערוך'.¹⁶ מכאן שגם כאשר הריבית משולמת על ידי היורשים, קיים חשש ריבית.¹⁷ כל זה לפי הגרסה שלפנינו, אך הרא"ש גרס גם בבעל חוב 'ידו על העליונה', ומכאן שלא חשש לריבית מאוחרת. זאת ועוד, גם לפי הגרסה שלפנינו יש שביארו שמה שלא כתבה הברייתא שבבעל חוב 'ידו על העליונה', אין זה מחשש ריבית

14. בבא מציעא סז ע"א; ור' בספר נתיבות שלום, ס' קסא סע' ו אות ד שהביא ראייה זו.

15. בבא בתרא קלח ע"א.

16. שלחן ערוך, חו"מ ס' רנג סע' ח; ועי"ש בסמ"ע ס"ק ט"ז, ובש"ך שם ס"ק י.

17. ור' גם בשו"ת מהר"ם אלשיך, ס' יב, שכאשר היורשים נותנים מיוזמתם למלווה יותר על חובו, הרי הם כנותנים לו ריבית מאוחרת.

מאוחרת, אלא משום שרק בבכור ובאישה מחמת אהבתו של המצווה אליהם יש להניח שהתכוון שידם תהיה על העליונה - מה שאין כן בבעל חוב.¹⁸

והנה, מדברי הרמ"ה משמע, לכאורה, שבכל מקרה אין איסור ריבית כאשר הריבית משולמת ליורש, גם כאשר הלווה התחייב כלפי המלווה, וזו לשונו:

ושאני הכא דאמר קרא אל תקח מאתו נשך ותרבית לדידיה הוא דאזהריה רחמנא לבריה לא אזהריה רחמנא. ושמעינן מינה דאי נמי שקל מיניה רביתא דהוה ליה לאבוהון גבי לוח ושקלוה אינהו בתר מיתת אבוהון מדעתיה דלוה לא מחייבי לאהדורי דהא קרא בשעת לקיחה קאי וקאמר עלה דלבריה לא אזהריה רחמנא באל תקח.¹⁹

אלא שהרמ"ה לא כתב להתיר לכתחילה, וייתכן שכוונתו רק לומר שאם נטלו הריבית אינן חייבין להחזיר, וגם לדעתו אסור להם ליקח לכתחילה, שלא להכשיל את אביהם למפרע באיסור שימה (לא תשימון עליו נשך).²⁰

ג. היעדר שעבוד הגוף

נחלקים הפוסקים בשאלה אם איסור ריבית קיים גם בהלוואה שבה מתנים מראש שהפירעון לא יהיה אלא מנכסים מסוימים, ואף אם יהיה ללווה כסף רב, הוא לא יהיה חייב לפרוע את חובו אלא מהם. לדעת הגר"מ פיינשטיין, הלוואה כזו נחשבת הלוואה בלא שעבוד הגוף ואין בה איסור ריבית, וזו לשונו:

דסתם מלוה הרי איכא שעבוד הגוף שיש על גופו של הלוה אף שאין לו כלום חיוב לשלם, וכדאיתא בכתובות דף פ"ו פריעת בע"ח מצוה, ויש עליו חיוב להשיג מעות ע"י פעולה ושאר ענינים לשלם וכשלא ישלם עבר על חיובו... וממילא נראה שרק בסתם מלוה שעושה חיוב תשלומין על הלוה נאסרה בתורה מליקח ריבית אבל מלוה כזו שאינו עושה שום חיוב על גוף האדם לשלם שאף שיש לו ממון הרבה אין על גופו שום חיוב לשלם וליכא עליו העשה דתשלומין ולא יהיה רשע כשלא ישלם לא נאמר ע"ז איסור ריבית.²¹

על כך חולק הגר"ש אוירבך.²² הוא סובר שאיסור ריבית לפחות מדרבנן חל גם כאשר אין שעבוד הגוף על הלווה לפרוע את ההלוואה והריבית, ואחריות הפירעון מוגבלת רק לרכוש מסוים, וזו לשונו:

-
18. ע' בריטב"א, ב"ב שם, אך ע"ש שהביא גם את החשש לריבית מאוחרת וכתב שהסבר זה הוא הנכון.
 19. שיטה מקובצת, ב"ב קיב ע"א, בשם הרמ"ה; וע' שו"ת רבי עקיבא איגר, מהדורא קמא סי' פ, שביאר את תשובת הר"ן שהביא השערי יושר באופן שונה.
 20. ר' חידושי ר' שמואל (רוזובסקי), קידושין סי' ו.
 21. שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ב סי' סג; דברים נכתבו בהקשר להיתר הלוואה בריבית לחברה. ואומנם על כך רבים מהפוסקים חלקו, אך נראה שכל מה שחלקו הוא משום שראו גם הלוואה לחברה כהלוואה שיש בה שעבוד הגוף, אלא ששעבוד הגוף הזה הוא לפרוע מנכסי החברה בלבד. עם זאת בנידון דידן ברור שאין שעבוד הגוף כלל, וא"כ מסתבר שכו"ע יודו לסברתו של הגר"מ פיינשטיין.
 22. שו"ת מנחת שלמה, ח"א סי' כח.

מבואר בשו"ע סי' קע"ג סעיף י' אסור לקנות פרי הפרדס קודם שיגמור ויתבשל מפני שזה שמוכר עתה בעשר הוא פרי ששוה עשרים כשיגמר נמצאת התוספת בשביל ההקפה, וכן דעת התוס' בדף ס"ד ע"א באומר לחברו מה שעזי חולבות מכור לך דאסור בכה"ג שמזלזל הרבה בגלל הקדמת המעות, אלמא דאע"ג דליכא כלל שום שעבוד וחובת הגוף על המוכר להחזיר ללוקח את מעותיו אם יהיה תיוהא, ואחריות הפרעון מוגבלת רק מפירות הפרדס בלבד אפי"ה חשיב רבית דרבנן ואסור. נראה שבנידון דידן ג"כ אין שעבוד הגוף, שהרי ההורים הלווים אינם משעבדים עצמם כלל להשיג כסף לשם פירעון ההלוואה שקיבלו, ועל פי התנאים שהתנו הפירעון יהיה אך ורק מכספי הבית - בהנחה שהבית יישאר שלם ויהיה די בכסף זה כדי לפרוע את החוב. נמצא א"כ שלדעת הגר"מ פיינשטיין יש מקום להתיר בנידון דידן, ואילו לדעת הגרש"ז אורבך - יהיה אסור.

סיכום ומסקנה

א. אף שעל פי הסיכום שבין הבת לבין ההורים הריבית לא תשולם על ידי ההורים אלא על ידי היורשים, לדעת רבים מהפוסקים לא ניתן להשתמש כאן בהיתר של ריבית שאינה באה מהלווה למלווה, וזאת משני טעמים:
 (1) יש מקום להחשיב את תשלום הריבית על ידי היורשים כתשלום של הלווה עצמו (מדין 'עבד כנעני').
 (2) על פי ה'חזון איש', ועל פי ה'שערי יושר', כאשר ההתחייבות לשלם ריבית ניתנת על ידי הלווה - הדבר אסור גם אם הסיכום הוא שהריבית שהלווה חייב תשולם על ידי אדם שלישי.
 ב. מאידך גיסא היה מקום להקל מחמת שאין כאן שעבוד הגוף של הלווה לשלם, והפירעון מוגבל לנכסים מסוימים, אלא שקולא זו נתונה במחלוקת הפוסקים, ולדעת הגרש"ז אורבך איסור ריבית קיים גם בהיעדר שעבוד הגוף.
 ג. לאור האמור לא ניתן למעשה להתיר הלוואה זו להורים, אלא אם כן יסדרו ביניהם שטר 'היתר עסקא'.
 ד. אפשר לסכם שהסיוע להורים לא יינתן בצורת הלוואה אלא באמצעות השקעה ישירה בדירה. אם הדבר יוגדר כך, אין כאן כל הלוואה, וממילא אין חשש ריבית, גם אם ייכתב בצוואה שהבת תקבל סכום גדול יותר מסכום השקעתה בתוספות אחוזי ריבית. יתרה מזאת, אם הסיוע ניתן באמצעות השקעה ישירה, ניתן להחשיב את חלקי הדירה המושקעים כשייכים לבת, וממילא בעת מכירת הדירה היא תקבל את תמורת החלקים הללו, ותוספת ה-5% שבה הם מעוניינים תיחשב כדמי שכירות בעבור השימוש של ההורים בחלק הדירה שייך לבת. באופן זה אין כל חשש ריבית, וגם אין צורך בצוואה מיוחדת.²³

23. כך הציע לנו מו"ר הגרז"נ גולדברג.